

Філософія

УДК 141+(4)+(477KYIV)

Філіпенко Наталія Григорівна

*кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії філософії України
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

Filipenko Natalia

*Candidate of Sciences in Philosophy, Senior Research Fellow,
Senior Research Fellow of the Department of
History of Philosophy of Ukraine
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine
ORCID: 0000-0002-2955-2090*

**ФІЛОСОФІЯ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА
ПОЧАТКУ ХХ СТ.: АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
PHILOSOPHY AT THE SAINT VOLODYMYR UNIVERSITY IN KYIV
OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY: ANALYSIS OF STUDIES
AT THE NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY**

Анотація. Стаття присвячена аналізу досліджень філософської спадщини київського Університету св. Володимира початку ХХ ст. у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія», а саме:

- осмислення і артикуляція базових методологічних засад дослідження (зокрема, культурологічного, біографічного та джерелознавчого підходів);
- реконструкція особливостей викладання філософських дисциплін в Університеті св. Володимира;

- *аналіз тематики філософських досліджень в Університеті св. Володимира;*
- *вивчення філософської спадщини окремих персоналій з урахуванням біографічного, інституційного та культурно-історичного контекстів.*

Ключові слова: *історико-філософські дослідження в НаУКМА, культурологічний підхід в історико-філософських дослідженнях, київський Університет св. Володимира (1834–1919), філософські дослідження в Університет св. Володимира початку ХХ ст.*

Summary. *The article is devoted to the analysis of studies on the philosophical heritage of the Saint Volodymyr University in Kyiv of the early twentieth century at the National University of Kyiv-Mohyla Academy, namely:*

- *comprehension and articulation of the basic methodological principles of research (in particular, cultural, biographical and source studies approaches);*
- *reconstruction of the peculiarities of teaching philosophical disciplines at the Saint Volodymyr University;*
- *analysis of the topics and specifics of philosophical research at the Saint Volodymyr University;*
- *study of the philosophical heritage of individual personalities, taking into account biographical, institutional, cultural and historical contexts.*

Key words: *historical and philosophical studies at the National University of Kyiv-Mohyla Academy, cultural approach in historical and philosophical studies, Saint Volodymyr University in Kyiv (1834–1919), philosophical studies in the early twentieth century Saint Volodymyr University.*

1990-ті роки ознаменувалися в українській гуманітаристиці змінами, які торкнулися як методологічного інструментарію, що мав прийти на заміну марксистсько-ленінській методології, так розширення предметного

поля досліджень. У вивченні історії української філософії ці зміни були особливо помітними, адже з дослідницького «небуття» до нас повернулися не лише забуті філософські твори та персоналії, а й цілі періоди в історії освітніх інституцій. Особливо це стосується київської академічної філософії початку ХХ ст., що розвивалася в Університеті св. Володимира та Київській духовній академії. Можливість працювати з раніше закритими в спецфондах архівними матеріалами та друкованими виданнями спричинила появу численних історико-філософських розвідок у цій царині, що самі потребують окремого аналізу та осмислення. Значний внесок саме в дослідження київської академічної філософії початку ХХ ст. належить науковцям кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, адже він є результатом більше 30 років системної, кропіткої праці. Предметом даної статті є аналіз досліджень фахівцями НаУКМА філософської освіти та філософської спадщини професорів Університету св. Володимира в Києві початку ХХ ст.

Зазначимо, що огляд історико-філософських розвідок (в тому числі й науковців НаУКМА), присвячених філософській спадщині Університету св. Володимира, міститься в кількох публікаціях самих фахівців кафедри філософії та релігієзнавства. Однак вони не були предметом спеціального аналізу, оскільки переважно згадувалися як ілюстрації, наприклад, у статті В. Менжуліна [3], присвяченій методологічним засадам історико-філософської біографістики. Називаючи культурологічний підхід важливим методологічним інструментом для повноцінного залучення біографічних матеріалів у історико-філософські дослідження, він підкреслює, що тут попередниками у науковців НаУКМА були київські академічні філософи ХІХ– початку ХХ ст. А серед них він особливо виділяє професора Університету св. Володимира кінця ХІХ – початку ХХ ст. О. Гілярова, згадуючи дослідження, проведене в НаУКМА [12]: «Доволі символічно, що

саме інтелектуальній біографії цього мислителя М. Ткачук присвятила окрему монографію» [3, с. 35].

Аналіз корпусу історико-філософських публікацій науковців НаУКМА дозволяє репрезентувати цілий спектр напрямів вивчення ними філософії в київському Університеті св. Володимира початку ХХ ст.:

- *осмислення і артикуляція базових методологічних засад дослідження (зокрема, культурологічного, біографічного та джерелознавчого підходів);*

- *реконструкція особливостей викладання філософських дисциплін в Університеті св. Володимира;*

- *аналіз тематики філософських досліджень в Університеті св. Володимира;*

- *вивчення філософської спадщини окремих персоналій з урахуванням біографічного, інституційного та культурно-історичного контекстів.*

Осмислення і артикуляція базових методологічних засад дослідження (зокрема, культурологічного, біографічного та джерелознавчого підходів)

Серед публікацій, присвячених цій проблематиці, на особливу увагу заслуговує робота М. Ткачук «Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження» [8]. Книга вийшла друком у 2000 р., коли вивчення українськими науковцями київської академічної філософії, в тому числі й філософського доробку професорів Університету св. Володимира, вже тривало близько 10 років. Її своєчасність полягала, насамперед, у необхідності чітко артикулювати як сам предмет дослідження, так і методологічні принципи, яких воно потребує, окреслити його джерельну базу. Стосовно предмета дослідження – київської академічної філософії (філософії в Київській духовній академії та Університеті св. Володимира), авторка слушно зауважує, що ототожнювати її з філософським

доробком окремих персоналій є невиправданим спрощенням, оскільки при цьому втрачається її специфіка, яка «полягає, насамперед, в її включеності до системи освіти, її підпорядкованості практиці викладання», а це «стоїть на заваді реконструкції її цілісного образу і визначенню справжнього місця у філософській культурі зазначеної доби» [8, с. 112].

Виходячи з розуміння предмета дослідження, аналізуючи тогочасні історико-філософські розвідки, присвячені київській академічній філософії, враховуючи свій досвід її вивчення, М. Ткачук акцентує увагу на необхідності розробки адекватного методологічного інструментарію для уникнення спотворень в історико-філософських дослідженнях. На наш погляд, вже згадуване бачення авторкою специфіки київської академічної філософії певною мірою зумовило окреслення нею як загальних, так і специфічних методологічних принципів і підходів до її вивчення – діалогічність (полілогічність), толерантність, культурологічний підхід як поєднання біографічного та культурно-історичного, згідно з яким ідеї певного мислителя розглядаються «через призму його особистості, в якій сфокусовані культурно-історичні й теоретичні детермінанти їхнього розвитку» [8, с. 117], контекстуальний аналіз у його різних вимірах (прочитання тексту, його співвіднесення з іншими текстами, позатекстова реальність як смисловий контекст особи).

Слід відзначити актуальність і важливість для істориків філософії останнього розділу книги, присвяченого джерелознавчим проблемам вивчення київської академічної філософії XIX – початку XX століття. Він є своєрідним путівником по архівах міста Києва, де зосереджені документи, що розкривають особливості викладання філософських дисциплін в КДА і Університеті св. Володимира (навчальні програми, звіти, конспекти лекцій, теми курсових та кандидатських робіт тощо), фонди окремих персоналій, (де зберігаються рукописи книг і статей, тексти лекцій, конспекти, щоденники, листування). Водночас тут представлений перелік тогочасних

газетних та журнальних періодичних видань, що містять публікації викладачів КДА і Університету св. Володимира, дають змогу досягнути культурно-історичний фон, на тлі якого вони жили й творили. Завершуючи книгу, М. Ткачук дає своє бачення дослідницької стратегії для історика філософії: «Повага до факту, ретельне вивчення першоджерел, їх пошук, залучення до дослідження архівних документів, рукописних фондів, історико-культурних пам'яток доби, усього, що здатне пролити світло на досі невідоме або незрозуміле, повинні, нарешті, стати нормою для дослідників» [8, с. 179].

Реконструкція особливостей викладання філософських дисциплін в Університеті св. Володимира

Осмисленню особливостей філософської освіти в Університеті св. Володимира ХІХ – початку ХХ ст. присвячено низку публікацій М. Ткачук [4; 11; 13; 5]. Проведене авторкою дослідження дозволяє провести чітку межу між філософською освітою у ХІХ та на початку ХХ ст. М. Ткачук зазначає, що однією з її визначальних рис упродовж ХІХ ст. була відсутність фахової спеціалізації з філософії навіть у момент заснування Університету у 1834 р., що складався з двох факультетів – філософського та юридичного. Більш того, у 1850 р. факультет було ліквідовано, так само як і кафедру філософії, а з-поміж філософських дисциплін, що мали загальноосвітній характер та викладалися на всіх факультетах, вилучили моральну філософію та історію філософії. Водночас логіку та психологію, програми яких затверджувалися Св. Синодом, було доручено читати професорам богослов'я, які були зобов'язані надавати тексти лекцій на перевірку. Новий етап у розвитку університетської філософської освіти дослідниця пов'язує зі Статутом 1863 р., за яким було не лише повернуто філософські кафедри, а й запроваджено практичні заняття, що стало подоланням монологічності освітнього процесу, який до цього обмежувався лекціями та іспитами. Вона також акцентує увагу на змінах в організації освітнього процесу, а саме:

дозвіл на виписування наукової літератури з-за кордону, видавництво журналу «Университетские известия (1861–1919 pp.)», а згодом також і закордонні відрядження для роботи в європейських бібліотеках та стажування в європейських університетах державним коштом. Крім того, було надано дозвіл на відкриття наукових товариств, що вкрай позитивно вплинуло на розвиток філософської освіти в кінці XIX – на початку XX ст. Як приклад М. Ткачук наводить заснування Психологічної семінарії у 1897 р. (яка була особливою формою позааудиторної філософської освіти) та Київського науково-філософського товариства у 1914 р. Аналізу діяльності Психологічної семінарії дослідниця присвятила окрему статтю «З історії університетської філософії в Києві: Психологічна семінарія Г.І. Челпанова» [5]. М. Ткачук, розглядаючи історію Психологічної семінарії, якою керував професор Г. Челпанов з 1897 по 1907 рр. до від'їзду з Києва, відзначила її організаційну особливість: вона не була частиною навчального процесу, існувала як гурток чи наукове товариство, маючи при цьому фінансову підтримку з боку університету. Однак її унікальність полягала в іншому: тут не обмежувалися вивченням лише проблем психології. Психологічна семінарія мала вплинути і вплинула на підвищення рівня філософської освіти загалом: «її головною метою – метою Г. Челпанова, що прагнув виховати у своїх учнях “психологів-філософів”, – було поглиблене і систематичне вивчення філософії. Звідси увиразнюється та фундаментальна роль, яка відводилась у заняттях “семінаристів” питанням етики і гносеології. (...) Слід особливо відзначити, що, попри відсутність серед дисциплін, узятих до вивчення у челпанівській семінарії, історії філософії, і проблематика, і самі обговорення носили тут виразний історико-філософський характер (...)» [5, с. 85].

Авторка зазначає, що на початку XX ст. (у 1906 р.) сталися суттєві зміни в освітньому процесі в Університеті св. Володимира: відбувся перехід на предметну систему навчання. У царині філософської освіти це призвело

до появи спеціальності «філософія» на класичному відділенні історико-філологічного факультету. М. Ткачук детально описує як суть самої предметної системи, що передбачала обрання спеціальності вже на першому курсі, так і фахової освіти з філософії, що вражає своїм рівнем і ґрунтовністю [11, с. 148–150]. Фахова освіта з філософії передбачала вивчення дисциплін, обов’язкових: 1) для всіх спеціальностей історико-філологічного факультету (старих (латини, грецької, церковнослов’янської) та однієї з нових (французька, німецька, англійська, італійська) мов, курсів з історії Греції, Риму, Росії, історії давньої філософії, логіки, психології тощо); 2) для класичного відділення (історію грецької, римської, західноєвропейської літератур, історію давнього мистецтва, грецьку та латинську граматики і синтаксиси тощо); 3) для спеціальності «філософія» (вступ до філософії, історія середньовічної й нової філософії, педагогіка, естетика, філософія Платона, філософія Аристотеля) [11, с. 149].

Значну увагу авторка приділила дослідженню того, як змінювався викладацький склад з філософських дисциплін, та пов’язала ці зміни з трансформацією університетської філософської освіти упродовж ХІХ – початку ХХ ст. Перш за все, вона вказує на роль Київської духовної академії у забезпеченні освітнього процесу в царині філософії в Університеті св. Володимира в ХІХ ст.: «Попри цілком світський характер російських університетів, у їхньому філософському становленні вагому роль відіграли духовні академії, що протягом багатьох років були справжньою “кузнею” кадрів для університетських кафедр філософії. Саме така роль у становленні філософської освіти в Університеті св. Володимира належить і Київській духовній академії, вихованці якої забезпечували викладання тут усіх філософських дисциплін упродовж мало не півстоліття» [11, с. 130]. Викладачами філософських дисциплін були випускники Київської духовної академії О. Новицький (1834–1850), П. Авсенєв (1839–1844), І. Скворцов (1850–ті роки), С. Гогоцький (1845–1886). Наприкінці ХІХ ст. – на початку

XX ст. філософські курси почали читати випускники та викладачі Московського університету М. Скворцов (1868–1871), О. Козлов (1876–1887), О. Гіляров (1887–1919), професорський стипендіат цього ж університету Г. Челпанов (1892–1907), випускник і колишній професор Московської духовної академії П. Тихомиров, випускник і викладач Варшавського університету Є. Спекторський. М. Ткачук зазначає, що «тематика і жанрова визначеність їхніх самостійних студій обумовлені передусім практикою викладання курсів логіки, психології, історії філософії» [11, с. 131]. Зокрема О. Новицьким, С. Гогоцьким, Г. Челпановим були написані ґрунтовні праці та підручники з логіки, психології, філософської пропедевтики та історії філософії.

Як слушно вказує дослідниця, початок XX ст. ознаменувався важливими зрушеннями у філософському освітньому процесі в Університеті св. Володимира: «Високий рівень викладання філософських дисциплін, вимогливість до студентів, наполеглива й систематична робота щодо активізації їхньої самодіяльності, пробудження у студентській аудиторії творчого наукового інтересу, дбайливе зрощування професіоналізму майбутніх філософів-фахівців, – а саме цим завдячує Університет св. Володимира О. Гілярову та Г. Челпанову, – принесли на початку XX ст. щедрий врожай. (...) Його випускників-філософів вперше починають запрошувати на викладацькі посади інші університети (Г. Шпет, П. Блонський та О. Щербина отримують приват-доцентуру в Московському університеті). Поповнюється вчорашніми студентами і професорська корпорація Університету св. Володимира» [11, с. 152]. Отже, вперше з моменту заснування університету філософські дисципліни починають викладати його власні випускники: Г. Якубаніс – історію філософії, В. Зеньковський – загальні та спеціальні курси з логіки та психології.

Спеціальну статтю М. Ткачук присвятила особливостям викладання історії філософії в Університеті св. Володимира [13], які пов’язує як з

особистостями професорів, які читали історико-філософські курси, так і з специфікою освітнього процесу у різні роки. Зокрема, у 30–40-х роках ХХ ст. історія філософії належала до обов’язкових предметів для вивчення всіма студентами університету. О. Новицький (спочатку викладав історію філософії всіх періодів, згодом історію давньої філософії), П. Асенев і С. Гогоцький (в різні роки читали історію філософії нових часів), вихованці Київської духовної академії, запровадили в університеті її традиції філософської освіти: «Завдяки цим непересічним фахівцям київська університетська філософія обминула період “товчіння” вольфіанських підручників: вихованці Академії познайомили студентську аудиторію з іменами Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Баадера, Якобі, Шубарта та інших, демонструючи вдумливе ставлення до історико-філософських джерел і прищеплюючи цю навичку своїм слухачам» [13, с. 66–67]. У 1876–1887 рр. цю традицію продовжив випускник Московського університету О. Козлов, який при викладанні курсу історії філософії вважав за необхідне ознайомити студентів з найновітнішими течіями та тенденціями в західноєвропейській філософії. Однак особливий період у викладанні історико-філософських дисциплін в Університеті св. Володимира з 1887 по 1919 рр. пов’язаний з іменем О. Гілярова. Курс історії філософії студенти студіювали протягом двох років (рік – історію грецької філософії, рік – історію середньовічної та нової філософії), спочатку по три години на тиждень, згодом – по шість. При цьому значна частина часу витрачалася на практичні заняття, на яких ґрунтовно вивчалися першоджерела. М. Ткачук зазначає: «Аби краще уявити той рівень підготовки, що його вимагав тогочасний викладач від тогочасного студента, досить навести екзаменаційні вимоги професора О. Гілярова з історії давньої філософії (вони стосувались як філософів, так і класичних філологів): “Іспит ґрунтується на текстах Платона, Аристотеля. Вимагається докладне знання одного з діалогів Платона (Теетет, Федон, Федр, Софіст) й частини (не менше однієї книги) одного з трактатів

Аристотеля (Органон, Метафізика, Етика, Про душу). Потрібно чітко знати хід думок, розподіл доказів, найважливіші витлумачувані у творі філософські питання, найскладніші місця та їх роз’яснення. Іспитований має бути обізнаний з біографією Платона та Аристотеля, зі змістом їхніх творів, із присвяченими їм найвидатнішими працями вчених і кращими виданнями. Водночас іспитований повинен виявити загальну обізнаність із найзначнішими філософськими вченнями у Давній Греції”» [13, с. 72].

***Аналіз тематики філософських досліджень
в Університеті св. Володимира***

Як зазначалося вище, науковці НаУКМА значну увагу приділяють методологічним аспектам історико-філософських досліджень, віддаючи перевагу культурологічному підходу. Вивчаючи київську академічну філософію XIX – початку XX ст., М. Ткачук дійшла висновку, що «перший вітчизняний досвід його обґрунтування і реалізації у практиці конкретних досліджень здійснений істориками філософії Київської духовної академії та Університету св. Володимира» [6, с. 19]. Враховуючи предмет нашого дослідження, зупинимося на тому, як авторка осмислює внесок професорів Університету св. Володимира початку XX ст. у розробку культурологічного підходу. Перш за все, М. Ткачук розглядає ідеї П. Тихомирова: «Висновок, зроблений П. Тихомировим на підставі аналізу найзначніших станів у становленні і розвитку історико-філософської науки, видається цілком закономірним: “відтоді як історія філософії стала на твердий науковий ґрунт – з Гегеля й до наших днів – для історика з’ясувалась необхідність, пояснюючи будь-яку систему, розкривати в ній дію трьох факторів: логічного, культурно-історичного та індивідуального”» [6, с. 23–24]. Авторка вказує на методи, запропоновані ним для вивчення кожного з цих факторів, – ідейно-прагматичний, культурно-історичний і психологічний. Вона також акцентує увагу на засторозі вченого щодо небезпеки для дослідника оцінювати те чи інше філософське вчення минулого, виходячи з

сучасних уявлень про істинне та хибне, або ж доповнювати чи виправляти його. Натомість, зазначає М. Ткачук, П. Тихомиров віддає перевагу методу «іманентної критики» В. Віндельбанда, що «перебачає формально-логічну перевірку вчення в цілому, його вихідних засад і відповідності до них висновків, причому перевірки “не за даними нашої науки і нашого досвіду, а за даними тодішньої науки, тодішнього досвіду”» [6, с. 25].

Однак саме концептуальний виклад і обґрунтування культурологічного підходу у царині історико-філософських досліджень, на думку авторки, здійснив професор О. Гіляров. Вказуючи, що мислитель вбачав в історії філософії єдність логічної, особистісної та культурно-історичної детермінант, представлених в особистості філософа, М. Ткачук зауважує: «На наш погляд, О. Гіляров надзвичайно влучно схоплює таку специфічну рису філософії, як її амбівалентність: відображаючи об'єктивний світ, вона водночас висловлює певне ставлення до світу з боку суб'єкта; існуючи як дещо відокремлене від суб'єкта, вміщене у загальні форми, вона водночас виявляється у формі індивідуально-особистісній» [6, с. 26]. Дослідниця відтворює складну канву роздумів О. Гілярова, який намагався уникнути однобічності у трактуванні історико-філософського процесу. Він наполягав на тому, що історія філософії є не простою сукупністю ідей, а рухом до філософського ідеалу, що визначається особистісними рисами творців цих ідей, що творять у певну епоху, якій притаманні певні соціальні, економічні, релігійні, моральні, політичні особливості. Визнаючи важливість культурно-історичного контексту в формуванні філософських учень, О. Гіляров виступав проти вивчення історії філософії лише як зовнішньо обумовленого процесу, поєднував його з дослідженням внутрішньої логіки розвитку філософії, генетичного зв'язку, що існує між філософськими ідеями, і постає як філософська традиція [6, с. 27].

М. Ткачук зазначає, що прибічником культурологічного підходу до вивчення історії філософії був також Г. Якубаніс, учень і послідовник О. Гілярова. Вказуючи, що, за Г. Якубанісом, специфіка філософського вчення визначається взаємодією культурно-історичного контексту епохи та особистістю його творця, авторка вбачає його оригінальний внесок у виокремленні чотирьох етапів історико-філософського дослідження: «Перший етап полягає у (...) вивченні *всієї сукупності загальноісторичних умов*, в яких складалось (...) певне філософське вчення. Другий етап (...) повинен мати на меті всеохопне досягнення творчої індивідуальності творця філософського вчення, в якому *увесь зміст його особи розкривався б як живе ціле* (...). Лише після здійснення перших двох процедур (...) історик філософії може (...) розпочати власне аналіз філософського вчення (...). Завершувальний, четвертий, етап передбачає (...) перехід від історико-філософського аналізу до історико-філософського синтезу, результатом якого має стати з'ясування дійсного значення певного вчення та його автора, впливу його особи та ідей на сучасників і подальші генерації (...)» [6, с. 28]. Підсумовуючи аналіз методологічних принципів культурологічного підходу до історико-філософських досліджень, що їх обстоювали професори Університету св. Володимира початку ХХ ст., М. Ткачук вказує, що вони й до сьогодні не втратили свою значущість і евристичну актуальність.

М. Ткачук слушно зауважує, що «беручись до розгляду конкретних історико-філософських студій, представлених у спадщині київських академічних філософів ХІХ – початку ХХ ст., слід розрізняти, з нашого погляду, праці, написані на історико-філософському матеріалі, та спеціальні дослідження, присвячені певним філософам або історичним етапам розвитку філософії» [7, с. 49]. Це зумовлено тим, що історико-філософський екскурс був неодмінною частиною філософських праць київських академічних філософів незалежно від предмета дослідження. Що стосується

саме спеціальних історико-філософських досліджень, одним з їхніх традиційних напрямів авторка називає античнознавство.

В кінці XIX – на початку XX ст. в Університеті св. Володимира він був представлений постатями О. Гілярова та Г. Якубаніса. М. Ткачук розрізняє загальні праці О. Гілярова з філософії, що містять розуміння ним античної філософії та віх її розвитку («Керівництво до вивчення філософії» та «Філософія в її сутності, значенні та історії»), та спеціальні фундаментальні дослідження з історії давньогрецької філософії. Вона дає стислий опис його проекту, присвяченого грецьким софістам: «За задумом мислителя, праця мала складатися з трьох частин і вміщувати розгляд питання про те, хто такі софісти і яким чином їхній світогляд пов'язаний з політичною та культурною історією Греції (перша частина); критику джерел, огляд усіх свідчень про кожного з софістів, критичну оцінку їхніх учень (друга частина); виклад історії філософського служіння Сократа, чиє ім'я і діяльність нерозривно пов'язані з іменами та діяльністю софістів (третья частина). З трьох запланованих частин побачили світ лише дві: "Грецькі софісти, їхній світогляд і діяльність у зв'язку із загальною політичною та культурною історією Греції" (1888) та "Джерела про софістів. Платон як історичний свідок" (1891), захищені філософом як магістерська і докторська дисертації» [7, с. 50]. Дослідниця також вказує на працю Г. Якубаніса «Емпедокл: філософ, лікар і чародій» (1906) як зразок вдалої реалізації культурологічного підходу в історико-філософському дослідженні, де враховані і культурно-історичний контекст, і логіка розвитку філософських ідей, і особистість творця.

Однак особливу увагу М. Ткачук акцентує на творах О. Гілярова «Платонізм як підвалина сучасного світогляду у зв'язку з питанням про завдання і долю філософії» (1887) та Г. Якубаніса «Значення давньої філософії для сучасного світорозуміння» (1910) та «Відлуння платонізму в ліриці Шиллера» (1904), де антична філософія постає не у вигляді історико-

філософського артефакту, де присутній «живий діалог з античністю, в якому розкриваються потенційні смисли минулого і закладаються потенційні смисли майбутнього» [7, с. 54].

Вивчення філософської спадщини окремих персоналій з урахуванням біографічного, інституційного та культурно-історичного контекстів

Значну увагу науковці НаУКМА присвятили вивченню філософського доробку конкретних особистостей – професорів Університету св. Володимира початку ХХ ст., зокрема О. Гілярова, В. Зеньковського та Є. Спекторського. Корпус їхніх публікацій дозволяє зрозуміти специфіку історико-філософських розвідок у стінах НаУКМА, продемонструвати ефективність дослідницьких стратегій, що ґрунтуються на культурологічному підході (як поєднанні біографічного та культурно-історичного) та контекстуальному аналізу у його різних вимірах.

Однією з перших публікацій, де предметом дослідження стала філософська спадщина викладачів Університету св. Володимира початку ХХ ст., є монографія М. Ткачук «Філософія світла і радості: Олексій Гіляров» (1997) [12]. До постаті О. Гілярова (1856–1938) та його творчості дослідниця звернулася також у статті «Олексій Гіляров: роздуми з приводу ювілею» [10], написаній з нагоди 150-річчя з дня народження професора Університету св. Володимира. Авторка не обмежилася аналізом лише друкованих творів мислителя, а й задіяла значний масив архівних матеріалів – рукописи, конспекти лекцій, листування тощо, свідчення про О. Гілярова у спогадах сучасників. У монографії опубліковано бібліографію його праць, а також в українському перекладі вступну лекцію «Значення філософії», прочитану ним в Університеті св. Володимира 12 вересня 1887 р. Перший розділ монографії – «О.М. Гіляров: духовна біографія», є описом як його життєвого шляху, так і його світогляду, зокрема філософського вчення – «синехології». У другому – «О.М. Гіляров як історик філософії», аналізується його теоретико-методологічна модель історико-філософських

досліджень та власне історико-філософські розвідки. У дослідження творчості О. Гілярова, на наш погляд, вдалою є наступна синтеза М. Ткачук: «Систематичні студії у галузі античної філософії, серед яких магістерська і докторська дисертації, стали для вченого не лише “першими кроками” у науці, але склали справжній фундамент його теоретичних витворів(...) Ствердження виняткового значення особи, втілене у формулі Протагора – “людина є мірою всіх речей – існуючих, що вони існують, і не існуючих, що вони не існують”, ідея космічної цілісності і єдності особи і всесвіту, сприйняті О.М. Гіляровим з античної філософії, стали підґрунтям розробленого мислителем у 90-ті роки оригінального філософського вчення, названого грецьким словом “синехологічне” (пов’язуюче)» [12, с. 29]. Це дозволило авторці не лише підкреслити цілісність творчої особистості О. Гілярова, а й побачити історико-філософські витоки його «синехологічного» учення, де «світ постає як єдність матерії і духу» [12, с. 31], як у поглядах сучасників – Г. Фехнера та В. Соловйова, так і в ідеях давньогрецького філософа Платона, що були предметом його досліджень упродовж багатьох років.

Культурологічний підхід як методологічний інструмент історико-філософських досліджень чітко прослідковується в статті М. Ткачук «Київський період творчості В.В. Зеньковського», де інтелектуальна біографія вченого розкривається у культурно-історичному контексті [9]. Стаття супроводжується публікацією архівних матеріалів [1], які в основному стосуються навчання В. Зеньковського в Університеті св. Володимира. Авторка мала на меті спростувати уявлення про те, що київський період його діяльності пов’язаний виключно з науковими інтересами в сфері психології й тим самим контрастує з життям в еміграції, де він постає як богослов, історик філософії, педагог та релігійно-церковний діяч. Використовуючи архівні джерела, різноманітні публікації В. Зеньковського київського періоду, його спогади та свідчення сучасників, М.

Ткачук переконливо доводить, що коло його інтересів навіть у період навчання в університеті та написання магістерської дисертації не обмежувалося питаннями психології, зокрема важливою його складовою була історія філософії. У цьому сенсі заслуговує на увагу також характеристика його викладацької діяльності в Університеті св. Володимира у 1915–1919 рр., яку, спираючись на спогади В. Асмуса, на той час студента історико-філологічного факультету, дає авторка: «Важливою особливістю його лекцій з психології і логіки було те, що він читав їх як філософські курси. Спеціальні психологічні теорії і поняття Зеньковський доводив до їх філософських принципів і підвалин» [9, с. 29]. М. Ткачук також прослідковує формування його релігійного світогляду у київський період, повернення до Церкви після релігійної кризи та втрати віри в Бога. Зауважуючи, що саме тут він зростав як релігійний мислитель та церковний діяч, вона наводить переконливі аргументи щодо цього: зокрема його статті в журналі «Христианская мысль», участь у Київському Релігійно-філософському товаристві (1908–1919), останнім головою якого він був, діяльність на посаді міністра сповідань в уряді гетьмана П. Скоропадського.

О. Крупина на кафедрі філософії та релігієзнавства НаУКМА під керівництвом М. Ткачук підготувала та захистила в 2023 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «Філософія» на тему «Суспільствознавча проблематика у творчості Євгена Спекторського» [2]. У дисертації так само наявний дослідницький «почерк», властивий науковцям НаУКМА: робота з архівними джерелами (залучено і значною мірою вперше введено в науковий обіг рукописи, документи та матеріали з архівів Києва, Любляни (Республіка Словенія) та Праги (Чеська республіка)), детальне вивчення біографічних даних, опрацювання як друківаних праць, так і рукописів. Саме це дозволило авторці вписати осмислення Є. Спекторським теоретико-методологічних проблем, розуміння змісту та специфіки суспільства і суспільних наук, критику

позитивістського підходу в суспільствознавстві, розбудову ним християнської соціології в останній період його творчості в широкий біографічний та культурно-історичний контекст, обґрунтувати центральне місце суспільствознавчої проблематики в його інтелектуальному доробку.

Слід зазначити, що дана стаття є загалом першою спробою осмислення досвіду вивчення особливостей освіти і досліджень у галузі філософії в київському Університеті св. Володимира початку ХХ ст. у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» упродовж 30 років. Її особливість полягає у виокремленні та аналізі всіх напрямів дослідження науковцями філософського процесу в Університеті св. Володимира вказаного періоду – напрацьованого ними методологічного інструментарію; осмислення феномену академічної філософії як поєднання філософування та викладання філософських дисциплін; вивчення як основних проблем філософських розвідок викладачів Університету св. Володимира, так і творчого доробку окремих персоналій. Зрозуміло, що досвідом науковців НаУКМА не вичерпуються дослідження філософії в Університеті св. Володимира початку ХХ ст. Інші історико-філософські розвідки, присвячені їй, також потребують аналізу та осмислення, що, безумовно, сприятиме не лише акумулюванню отриманих результатів, а й виявленню проблем, «білих плям» та перспектив подальших досліджень у цій царині.

Література

1. З київських архівів: В.В. Зеньковський і Університет Св. Володимира / публ. М. Ткачук. *Magisterium*. 1998. Вип. 1: Історико-філософські студії. С. 112–122.
2. Крупина О.Р. Суспільствознавча проблематика у творчості Євгена Спекторського: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії

в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 «Філософія». Київ: [б. в.], 2023. 290 с.

3. Менжулін В.І. Щодо методологічних засад історико-філософської біографістики: (за матеріалами періодичних видань кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2015. Т. 167. С. 31–38.

4. Ткачук М. З історії академічної філософії в Україні: Університет Св. Володимира. *Філософська думка*. 1999. №1–2. С. 213–241.

5. Ткачук М.Л. З історії університетської філософії в Києві: Психологічна семінарія Г. І. Челпанова. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Т. 20. Спеціальний випуск: у 2 ч. Ч. 1. С. 82–87.

6. Ткачук М.Л. Історія філософії в культурологічному вимірі: (з досвіду київських істориків філософії ХІХ–початку ХХ ст.). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2002. Т. 20. С. 19–30.

7. Ткачук М.Л. Історико-філософське античнознавство в Києві ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2003. Т. 21. С. 49–59.

8. Ткачук М.Л. Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження. Київ: ЗАТ «Віпол», 2000. 248 с.

9. Ткачук М. Київський період творчості В.В. Зеньковського. *Магістеріум*. 1998. Вип. 1: Історико-філософські студії. С. 28–37.

10. Ткачук М.Л. Олексій Гіляров: роздуми з приводу ювілею. *Могілянські історико-філософські студії*. Київ: Києво-Могілянська академія, 2008. С. 257–271.

11. Ткачук М. Університет Св. Володимира в історії вітчизняної філософської освіти. *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність: колективна монографія* / за ред. М.Л. Ткачук. Київ: Аграр Медіа Груп, 2011. С. 126–156.

12. Ткачук М.Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров. Київ: Укр. Центр духовної культури, 1997. 184 с.

13. Ткачук М.Л. Як вивчали історію філософії в Університеті Св. Володимира. *Матістеріум*. 2004. Вип. 13. Історико-філософські студії С. 65–74.